

ІНКОНГРУЕНТНІСТЬ ЯК КОГНІТИВНИЙ МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ КОМІЧНОЇ ТОНАЛЬНОСТІ

У статті розглядається проблема реалізації тональності поетичних текстів. Одним з ключових когнітивних механізмів, що сприяє реалізації комічної тональності визнається інконгруентність, тобто порушення різного роду норм. Встановлено, що реалізація того чи іншого різновиду комічної тональності залежить від виду інконгруентності.

Ключові слова: текстова властивість, тональність, комічна тональність, валоративна інконгруентність, логико-поняттєва інконгруентність, онтологічна інконгруентність, активація схем знання, когнітивні механізми.

Мороз Е.Л. Инконгруэнтность как когнитивный механизм реализации комической тональности. В статье рассматривается проблема реализации тональности поэтических текстов. Одним из ключевых когнитивных механизмов, способствующих реализации комической тональности признается инконгруэнтность, то есть нарушение разного рода норм. Установлено, что реализация того или иного вида комической тональности зависит от типа инконгруэнтности.

Ключевые слова: свойство поэтического текста, тональность, комическая тональность, валоративная инконгруэнтность, логико-понятийная инконгруэнтность, онтологическая инконгруэнтность, активация схем знания, когнитивные механизмы.

Moroz O.L. Incongruity as basic cognitive mechanism of comic tonality realization. The article reveals the problem of realization of poetical tonality. It recognizes incongruity or norm violation as one of the basic cognitive mechanisms of comic tonality realization. It was determined that the type of comic tonality realized in a poetic text depends on the type of incongruity.

Key words: quality of poetic text, tonality, comic tonality, value incongruity, logical incongruity, ontological incongruity, knowledge schemata activation, cognitive mechanisms.

Найсучаснішим напрямом лінгвістичних знань є когнітивна парадигма. У рамках когнітивної парадигми поетичний текст досліджувався науковцями у різних аспектах і ракурсах: розроблено теорію словесного поетичного образу (Белехова Л.І.), теорію концептуальної метафори (Джонсон М., Лакофф Дж., Тернер М.), розглянуто з когнітивної точки зору контрастивні тропи та фігури мови (Маріна О.С., Скідан О.Г.). Когнітивний підхід до тлумачення змісту і смислу поетичного тексту уможливив більш детальне висвітлення його категорій, а саме модальності (Арутюнова Н.Д., Марчишина А.А., Смуциньська І.В.), емотивності (Воробйова О.П., Гладьо С.В.), емоційності (Болотов В.І., Вежицька Г., Гнезділова Я.В.).

Ще одним важливим аспектом художнього тексту і поетичного зокрема вважаємо його тональність, яку тлумачимо як властивість поетичних текстів викликати емоційний відгук у читачів через опредметнені в семантиці словесних образів емоціогенні знання про світ. На основі проаналізованих текстових контекстів класифікуємо тональність американських поетичних текстів ХХ століття на оптимістичну, песимістичну та комічну. Комічну тональність визначаємо як складену, в межах якої виділяються її підвиди, залежно від відтінку сміхової реакції, викликані кожним з них, а саме іронічно-гумористичну, іронічно-сатиричну та іронічно-трагічну. Враховуючи обмеження рамками статті, розглянемо лише особливості реалізації комічної тональності. Отже, **метою** нашого дослідження є визначення когнітивних механізмів реалізації тональності та установлення специфіки тонального діапазону залежно від дії когнітивного механізму. Досягнення мети передбачає виконання наступних **завдань**:

- визначити основний зміст поняття інконгруентність;
- виявити взаємозалежність між реалізацією того чи іншого різновиду комічної тональності та типом інконгруентності актуалізованого у текстовій тканині поетичного тексту;
- встановити обмеження щодо використання певних типів інконгруентності у поетичних текстах з різною тональністю.

Предметом нашого дослідження є текстова категорія тональності американських віршів, а **об'єктом** виступають основні когнітивні механізми її реалізації.

Положення сучасної лінгвістичної науки уможливили визнання тісного взаємозв'язку між мовою та мисленням людини [Чабаненко 2005, с.132], оскільки «ментальні

структури/процеси ... закладені в самій природі мови» [Проскуряков 2000, с.15]. Таке визнання уможливило урахування поруч із мовними й позамовних чинників реалізації текстової категорії тональності, до яких в нашому дослідженні відносимо когнітивний механізм *інконгруентності*. Інконгруентність (алогічність, контраст, відхилення від норми), що виступає когнітивним механізмом створення комічного є ключовим поняттям у теорії когнітивного дисонансу [Фестингер 1999], яка пояснює появу конфліктних настроїв, що «виникають у когнітивній структурі однієї людини» як результат її психологічного невдоволення та реакції на якусь ситуацію, дії індивіда або цілого суспільства [Кемпбелл 2006, с. 17]. У визначенні різновидів інконгруентності як когнітивних механізмів реалізації комічної тональності в американській поезії ХХ ст., увагу сконцентровано, слідом за В.О. Самохіною на трьох базових конститутах інконгруентності: а) порушенні логіко-поняттєвих норм; б) порушенні онтологічних норм; в) порушенні валоративних норм.

Залучення положень когнітивної поетики до вивчення такої властивості віршованих творів як тональність, уможлиблює визначення взаємовідношення між структурою поетичних текстів та їх ефектами через виявлення специфічних когнітивних операцій та процедур, якими послуговуються як автор, так і читач. Ми вважаємо, що важливою когнітивною передумовою реалізації комічної тональності поетичних текстів та упізнання інконгруентності є *когнітивний процес активації схем знань*, який протікає у свідомості читача під час інтерпретації твору. Інтерпретація поетичного тексту здійснюється читачем на основі взаємодії (interaction) між попереднім досвідом читача та системою мовних знаків тексту на основі зіставлення отриманої інформації (current input) з передіснуючими ментальними репрезентаціями подібних суб'єктів, явищ або подій [Semino 1997]. На позначення частини апріорного знання про деяку стереотипну ситуацію поведінки людини у світі у когнітивній психології використовується поняття *схема* [Beaugrande 1992, с. 48-99]. У контексті нашої роботи, поділяючи погляди Е. Семіно [Semino 1997, с. 161-190] та Дж. Кука [Cook 1994, с. 11-23], ми визначаємо схему як упорядковану структуру усталених знань про світ, набутих людиною внаслідок досвіду або апріорно існуючих у свідомості.

Когнітивний процес обробки змісту поетичного тексту передбачає аналіз семантики лексичних одиниць, який уможлиблює активізацію схем читача, тобто усвідомлення певних структур знання та/або репрезентацій [КСКТ 1997, с. 11] з їх подальшим співставленням із існуючими схемами знання та фоновими знаннями з метою виявлення схожості або розбіжності. У випадках, коли схеми читача в ході концептуальної інтерпретації текстової семантики зазнають значних змін в результаті виявлення нових знань, які не узгоджуються із існуючими, виникає інконгруентність і, як результат усвідомлення порушення логіки, протиріччя, яке має місце при поєднанні двох ідей, комічний ефект. Це в свою чергу призводить до переосмислення об'єкта зображення, допомагає виявити індивідуально-авторське ставлення до нього, яке може варіюватись від глузливого до презирливого. Такий широкий діапазон сміхової реакції впливає на реалізацію того чи іншого різновиду комічної тональності, серед яких в нашому дослідженні були виділені гумористична, іронічно-гумористична, іронічно-трагічна, іронічно-сатирична та сатирична тональності.

Лексико-семантичний та концептуальний аналіз американських поетичних творів ХХ століття уможливив висновок про те, що використання когнітивного механізму *логіко-поняттєвої інконгруентності* зумовлює реалізацію *гумористичної та іронічно-гумористичної тональностей*. Для механізму логіко-поняттєвої інконгруентності характерне навмисне спотворення прийнятих у суспільстві понять і уявлень, таке порушення норм включає, насамперед, інтерпретаційний компонент, тобто усвідомлення адресатом порушення логіки мислення [Самохіна 2012, с. 84]. Таке порушення логіки зазвичай не викликає різкого засудження, презирства тощо до об'єкту висміювання і характеризується такими відтінками сміхової реакції, як доброзичлива глузливість, жарт, дотепність, примха, відзначаються незлобливим ставленням до об'єкту зображення.

Наприклад, у поетичному творі С. Хофенштейна “To a chubby little girl, aged three” спостерігаємо логіко-поняттеву інконгруентність, що призводить до реалізації гумористичної тональності:

*The jungle is a kind of grove
Where lions, apes and rajahs rove;
It's not the kind of place that I
Should choose to live in, or to die;
Yet I should just as soon be in it
As hear your blab another minute.*

У першому рядку вірша, за допомогою стилістичного прийому літоти, «джунглі» (*jungle*) уподібнюються «лісочку» (*grove*) і, таким чином, створюється перша невідповідність на основі опозиції «логічне / нелогічне» [Болдирева 2007, с.60], адже джунглі й насправді є різновидом лісу, однак кількість дерев та густота їх проростання зовсім не така як у невеличкому лісочку. Другий рядок також містить невідповідність, яка ґрунтується на опозиції «реальне / нереальне» і змальовує хижих звірів (*lions, apes*) та раджів (*rajahs*), які прогулюються разом по джунглях. Порухення сполучуваності лексичних одиниць на позначення хижих звірів та людей створе стилістичний прийом зевґми та сприяє створенню гумористичного ефекту. Загалом, незважаючи на навмисне применшення розмірів джунглів та співіснування в них звірів з людьми, ця місцина визнається небезпечною та небажаною для перебування. Змалювання диких хачів, сповнених диких звірів активує у читачів фрейм НЕБЕЗПЕЧНА СИТУАЦІЯ і викликає асоційоване з такою ситуацією сподівання на те, що цієї ситуації треба уникати. Однак, наступні рядки сприяють створенню логіко-поняттевої невідповідності, оскільки батько маленької дівчинки раптово віддає перевагу цій небезпечній місцині перед перебуванням поряд з дочкою. Причиною такого вибору стає постійне «базікання» (*blab – n. talking carelessly or too much*) маленької дитини, хоча цей і є нормальним з точки зору стереотипного знання про трирічних дітей. Таким чином, співставляючи активовану схему знання про те, що дикі хачі є небезпечним місцем, яке слід уникати, зі схемою актуалізованою у текстовому фрагменті, читач усвідомлює порушення логічного перебігу подій. Вербалізовані текстові ситуації підводимо під два протилежних концепти БЕЗПЕКА vs НЕБЕЗПЕКА. Шляхом лінгвокогнітивної процедури перехрещення цих концептів породжується нове трактування безпеки з позиції батька маленької дитини: *навіть сусідство з дикими звірами у джунглях здається блаженством порівняно з незмовкною балаканиною малечі*. Таким чином осмислення джунглів як безпечного місця в якому можна сховатись від небезпечної дитини, сприяє усвідомленню порушення логіки, протиріччя, що призводить, в свою чергу, до виникнення гумористичного ефекту і сприяє реалізації гумористичної тональності.

На відміну від логіко-поняттевої, *валоративна інконгруентність* базується на порушенні моральних, естетичних та духовних цінностей [Самохіна 2008, с. 89-91], а тому об'єкт осміяння піддається більш жорсткій критиці, характеризується негативним ставленням до об'єкту іронізування, містить негативне висміювання з метою заперечення його права на існування. Специфічний комічний ефект, створений у результаті дії механізму валоративної інконгруентності, виникає завдяки зіткненню експліцитно вираженого позитивного й імпліцитно сформованого негативного підґрунтя ситуації, в основі якої – недотримання загальноприйнятих моральних настанов. Саме тому дія механізму валоративної інконгруентності є когнітивним підґрунтям реалізації *іронічно-сатиричної* або *сатиричної* тональності.

Так, наприклад, у поетичному творі К. Кайзер «Полонений» (Carolyn Kizer “Thrall”) змалювання ролі батька у житті дівчинки ґрунтується на проставленні загальноприйнятого уявлення про роль батька в житті дитини та тієї ролі, що зображена у текстовій ситуації. *The room is sparsely furnished; / A chair, a table and a father. Shadows in a smaller room / Fall on the bed, the books, the father.* Замість активного учасника життєвих подій своєї дитини, який турбується, проявляє зацікавленість, допомагає у складних ситуаціях, втішає за потреби або

дає слушні поради, батько поетичного персонажа сприймається нею як частина меблів, що фізично присутні у кімнаті проте є пасивними, байдужими, навіть інколи непотрібними. У наведеному прикладі роль батька парадоксально осмислюється в термінах меблів, що наповнюють кімнату на основі концептуального оксиморону ДІЯЛЬНІСТЬ vs БЕЗДІЯЛЬНІСТЬ і уможлиблює реконструкцію концептуальної схеми БАТЬКО Є ЧАСТИНА ІНТЕР'ЄРУ, яка сприяє визначенню негативної емоційної оцінки. Пасивність батька у вихованні своєї дочки розкривається у лінгвостилістичних засобах *гіперболи*: *He will read for years without looking up / Until your childhood is over: та перерахування: Smells, untidiness and boring questions; / Blood, from the first skinned knees / To the first stained thighs; / The foolish tears of adolescent love*, у якому сконцентрована увага на значущих етапах життя дитини, в яких батько не брав жодної участі. Іронічність ситуації підсилюється *метафорою*: *One day he looks up, pleased / At the finished product* підґрунтям якої є концептуальна схема ДИТИНА Є ПРОДУКТ, а батько виступає в ролі хитрого споживача, який з радістю готовий користуватись всіма перевагами, які тільки можна отримати.

Роль *онтологічної інконгруентності* у реалізації комічної тональності є непродуктивною порівняно із іншими видами інконгруентності. Оскільки онтологічні норми характеризують устрій світу в цілому і об'єднані однією ознакою – стереотипізованим ставленням людини до очікуваного об'єкту, що свідчить про нормальний розвиток ситуації [Самохіна 2008, с. 79], то порушення такого очікування про звичні події або/та характеристики об'єктів може викликати широкий діапазон сміхової реакції від жартівливо-глузливого доброзичливого ставлення до негативно-уїдливого висміювання з метою заперечення його існування. Так, наприклад, у вірші О. Неша “Батько” (O. Nash “The Parent”) погляд на роль батьків в житті дитини відрізняється від загальноприйнятих норм:

*Children aren't happy with nothing to ignore,
And that's what parents were created for.*

Вірш побудовано на порушенні онтологічних (батьки були створені після дітей) норм. Використання дієслова *творити* (*create*) у пасивному стані після іменника *батьки* (*parents*) сприяє реконструкції концептуальної схеми БАТЬКИ Є ШТУЧНО СТОВОРЕНИЙ ПРЕДМЕТ. На відміну від укоріненого в свідомості будь якої людини знання про те, що батьки повинні відігравати активну роль в житті дітей, повчати їх, скеровувати у житті, у словесній тканині цього вірша роль батьків осмислюється парадоксально, що сприяє інтерпретації смислу: основна роль батьків стояти осторонь, не втручатись у життя дітей, зробити все можливе, щоб діти їх не помічали. Такий смисл дозволяє читачеві визначити емоційно-оцінне ставлення автора до батьківства як глузливо-насмішкувате. Натомість у поетичному тексті О. Лорде “З будинку Йемаї” (A. Lorde “From the House of Yemanjá”) йдеться про душевні страждання дочки через складні взаємини з матір'ю. Гротескний образ матері (*My mother had two faces and a frying pot / where she cooked up her daughters / into girls*) з двома обличчями сприяє виникненню інконгруентності і не узгоджується із стереотипною схемою МАТЕРИНСТВО. Символічне значення котлу (*frying pot*) уможлиблює інтерпретацію дієслівної метафори *she cooked up her daughters*, підґрунтям якої є концептуальна метафорична схема ВИХОВАННЯ Є КУЛІНАРНИЙ ПРОЦЕС. Осмислення призначення матері як виховательки, яка повинна “підготувати” своїх дочок до життя, передати їм знання, досвід тощо узгоджується із стереотипною схемою МАТЕРИНСТВА. Однак, подальше розгортання вірша суперечить очікуванням читача (*she hid out a perfect daughter / who was not me*): мати не сприймає свою дочку такою, як вона є, вважає її недосконалою, “зіпсованою стравою”. Звісно вона продовжує забезпечувати дочку матеріально, але душевно віддаляється від неї (*brings me bread and terror*).

Останні рядки вірша (*Mother I need / Mother I need / Mother I need your blackness now*) активують схему ЗВИЧКА і уможлиблюють інтерпретацію: *дитина настільки звикла до відчуження матері, що вже не уявляє цих взаємин інакше*. Іронічність цього вірша підкреслюється використанням імені богині Йеманії у назві вірша, яка в афро-американській культурі визнається сутністю материнства та захисницею дітей. На основі порушення онтологічних норм способу виховання та його результатів вилучається новий іронічний

смісл вірша: треба бути обережним на шляху до досягнення мети, якщо бути занадто жорстоким, результат виявиться зовсім не таким, як його очікуєш. Неочікуване, алогічне зображення матері з двома обличчями формує гротескний образ, інтерпретація якого уможливило вилучення нового смислу: матері не завжди люблять своїх дітей широко та самовіддано. Якщо дитина слухняна та відповідає вимогам матері – вона є улюбленцем, якому дістається любов та схвалення. Натомість дитина, яке є в чомусь інакшою, ніж того прагне мати, заслуговує, на думку матері, на жорстокість та покарання.

Таким чином, ураховуючи усі аналізовані приклади, можна зробити висновок про те, що когнітивний механізм інконгруентності є базовим для реалізації різних видів комічної тональності поетичних текстів. Логіко-поняттева та валоративна інконгруентності є найчисленнішими та частіше за все використовуються у поетичних текстах. Важливою особливістю їх дії є той факт, що логіко-поняттева інконгруентність є підґрунтям реалізації гумористичної та іронічно-гумористичної тональностей, оскільки порушення логіки викликає доброзичливе, глузливе ставлення до зображуваного об'єкту. В свою чергу валоративна інконгруентність є когнітивним підґрунтям реалізації іронічно-сатиричної та сатиричної тональностей і накладає обмеження на реалізацію гумористичної тональності. Це пов'язано, на нашу думку, із тим, що порушення норм моралі, духовних та етичних норм є неприйнятними у суспільстві та мають бути викоренені.

Питання функціонування механізму онтологічної інконгруентності становить перспективу подальшого дослідження, оскільки було з'ясовано, що дія цього когнітивного механізму лише привертає увагу читача до певного об'єкту, проте певний різновид комічної тональності, специфічне ставлення до об'єкту висміювання може варіюватися від доброзичливо-глузливого до презирливо-уїдливого. З метою визначення взаємозалежності необхідно провести комплексний аналіз дії онтологічної інконгруентності та лінгвокогнітивних операцій та процедур, що лежать у підґрунті лінгвостилістичних засобів.

Література

- Болдирева А.С. Мовні засоби створення гумористичного ефекту: лінгвокогнітивний аспект (на матеріалі романів П.Г. Вудхауза): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Болдирева Анжела Євгенівна. – О., 2007. – 199 с. *Кемпбелл Дж.Б. Когнітивний диссонанс / Дж.Б. Кемпбелл // Психологическая энциклопедия / Под ред. Р. Корсини, А. Ауэрбаха. -2-е изд. – СПб. : Питер, 2006. – 1096 с. – ISBN 5-272-00018-8. Краткий словарь когнитивных терминов [под общ. ред. Е. С. Кубряковой]. – М. : Изд-во Московского университета, 1997. – 187 с. Проскуряков М.П. Концептуальная структура текста: дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.01 / Проскуряков Максим Русланович. – СПб., 2000. – 330 с. Самохіна В.А. Современная англоязычная шутка / В.А. Самохіна. – Х. : ХНУ имени В.Н. Каразина, 2008. – 356 с. Самохіна В.О. Жарт у сучасному комунікативному просторі Великої Британії та США: [вид. 2-е, перероб. і доп.] / Вікторія Опанасівна Самохіна. – Х. : ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2012. – 360 с. Фестингер Л. Теория когнитивного диссонанса / Леон Фестингер. [Пер. с англ. А. Анистратенко, И. Знаешева]. – СПб. : Ювента, 1999. – 318 с. Чабаненко В.А. Асоціація як універсальний чинник мовного розвитку / В.А. Чабаненко // Мовознавство. – 2005. – № 3-4. – С. 132-137. Beaugrande R. A., de. Introduction to Text Linguistics / Beaugrande R. A. de, Dressler W. U. – L., N.Y. : Longman, 1992. – 270 p. Cook G. A. Discourse and Literature / Cook G. A. – Oxford : Oxford University Press, 1994. – 324 p. Semino E. Language and World Creation in Poems and Other Texts / Semino E. – L.; N.Y. : Longman, 1997. – 274 p.*

УДК 811.111' 373.49

МОСІЄВИЧ Л.В.

(Класичний приватний університет)

КОГНІТИВНІ МЕХАНІЗМИ УТВОРЕННЯ ЕВФЕМІЗМІВ ТА ДИСФЕМІЗМІВ В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Стаття розглядає когнітивні механізми утворення евфемізмів та дисфемізмів в сучасній англійській мові, а також їх лінгво-когнітивні параметри.

Ключові слова: евфемізм, дисфемізм, когнітивні механізми, формальні заміни, семантичні заміни.

Мосієвич Л.В. Когнитивные аспекты формирования евфемизмов и дисфемизмов в современном английском языке. Статья рассматривает когнитивные механизмы образования евфемизмов и дисфемизмов в современном английском языке, а также их лингво-когнитивные параметры.

Ключевые слова: эвфемизм, дисфемизм, когнитивные механизмы, формальные и семантические замены.